

Kap 11 : Svenskt eftermäle (III) – ”En dynasti etablerar sig”.

Karl Johans biografi brukar skrivas under rubrikerna: Mannen, Krigsherren, Statschefen, Nationalekonomen & Eftermälet. Det finns en utveckling över tid så att eftermälet i allt högre grad kommit att handla om legitimeringen (nedan), ”allenstyret” (nästa kapitel 12) & pengarna (föregående kapitel 8: Guadeloupedlen & nedan: Gallierafonden).

Den gängse beskrivningen av hur Karl Johan legitimerade Bernadotte-dynastin uppehåller sig vid tronföljarvalet: Karl Johans fältherreförtjänster, administrativa erfarenhet, prins-titel & förmögenhet uppvägde hans låga börd, obefintliga svenska & katolska religion. Det slutar dock inte där. Karl Johan måste efter trontillträdet fortsätta att legitimera sig både in- & utrikes, juridiskt, politiskt, i folkopinionen och dynastiskt. Det var en process som inte var avslutad förrän med sonen Oscars giftermål 1823 med Josefina av Leuchtenberg. Enligt vissa författare inte förrän Gustaf Vs giftermål med Victoria av Baden (Gustaf IV var faderns morfar). Men det finns fortfarande många som gör sak av dynastins enkla ursprung:

* * *

Det slumpartade i utgången av tronföljarvalet & svenskarnas rykte för att närhelst det passade dem avpollettera sina monarker gjorde att Karl Johan livet ut oroade sig för sin ställning. Liberalerna kallade detta för ”skuggrädsla” & värre, men den förefaller ha varit högst motiverad. Hela hans generation var död eller i landsflykt & själv befann han sig i främmande land med ryggen mot väggen. Forskning har visserligen inte kunnat verifiera några hot mot honom själv, men mot hans dynasti. T ex försökte Gustaf IV under Wien-kongressen 1814-15 genom sitt sändebud amiral Sidney Smith få sonen Gustav återinsatt som tronföljare, vilket inte lyckades, men...

Illa planlagda och än sämre utförda kunde de olika försöken att bringa prins Gustaf i allmänhetens åtanke synas föga fruktansvärda. Men vid en tid punkt, då legitimiteten var dagens lösen voro de ej utan all utsigt till framgång. Då bourbonerna restaurerades i Frankrike, i Spanien, i Neapel, huset Oranien i Holland, då med ett ord alla andra under revolutionskrigen störtade konungahus återinsattes i sina rättigheter, hvarför skulle huset Holstein-Gottorp i Sverige ensamt tillbakavisas? Då magterna ej fördrogo Napoleon på Frankrikes tron och Murat på Neapels, hvarföre lemnade de Bernadottes ställning som svensk tronföljare oantastad? Sådana betraktelser lågo nära till hands. De framställdes också, särskildt inom den franska pressen, och kunde ej undgå Karl Johans uppmärksamhet.¹

Anledningen till att Karl Johan fick vara kvar förefaller ha varit att Sverige genom Karl XIII fortfarande styrdes av sin gamla dynasti & att Karl Johan utnämns i laga ordning. ”The Big Four” (Ryssland, Preussen, Österrike & England) kunde inte gärna hugga en legitim tronföljare i ryggen. Oviljan mot att släppa in Bernadotte-dynastin i det europeiska finrummet var dock kompakt. Att Oscar (I) fick gifta in sig i det som fanns kvar av Napoleon-klanen förefaller som en påtvingad nödlösning, som dess bättre slog väl ut.

*

Karl Johan var en ovanligt ståtlig & (när han ville det) belevad karl, vilket han den första tiden – innan hans barackmanér, snarstuckenhet & misstänksamhet gjorde sig gällande – hade

¹ Carlsson 1883: ss. 112-114.

stor nytta av. Han gjorde stor affär av sin adoption & behandlade alla i kungahuset med den yttersta artighet: Karl XIII, drottning Charlotta, änkedrottningen Sofia Magdalena & hennes dotter Sofia Albertina. Karl XIII:s hälsa var vacklande & Karl Johan fick redan efter några månader ta över riksstyret. En av hans åtgärder var att skapa ett särskilt propaganda-departement "Kungens allmänna byrå" – med uppdraget att sprida en fördelaktig bild av honom själv & hans fältherrebedrifter. 1812 års riksdag fick han även igenom en uppluckring av tryckfrihetsförordning. Eventuell kritik skulle kvävas i sin linda genom indragningsmakten, förbud att kritisera regeringens (inkl enskilda statsråds) agerande, förbud att publicera utländska tidningsartiklar och förbud att publicera artiklar om Gustaf IV & hans familj. Den kritik som slank mellan stolarna angreps av vänligt ställda journalister & bulvaner. Det kom att dröja fram till 1830 innan någon tidningsdebatt värd namnet existerade.²

I samband med 200-årsjubileet av tronföljarvalet publicerades ett samlingsverk "En dynasti blir till : Medier, myter och makt kring Karl XIV Johan och familjen Bernadotte". Redaktören Nils Ekedahl sammanfattade bokens slutsats som att den oväntade utgången av tronföljarvalet gav upphov till en omfattande diskussion om hur man skulle förhålla sig. Det fanns tre "läger": de som såg Karl Johan som en representant för den franska revolutionen – en medborgarmonark; de som såg honom som ytterligare en storsvensk maktfullkomlig hjältekung; de som oroade sig för hur en person med hans bakgrund & karaktärsegenskaper skulle klara ämbetet. I hyllningsdikterna beskrevs Karl Johan som härförare, medborgarmonark, landsfader & dynastigrundare i Gustav Vasas anda. I nidskrifterna beskrevs han som en inkräktare, despot & karriärist. I samtidens minnen framstår han som en förvirrande blandning av jakobin, rojalist, Napoleonbeundrare, sunt förnuft, halvsmälta läsfrukter, grandios självbild, total osäkerhet, egenkärlek, förföljelsemani, goda avsikter, divalater, smicker uppåt, råskäll nedåt & överlägsen intelligens.

Vid kröningen 1818 var det fullt pådrag. Karl XIII:s kröning hade varit en mindre affär. Så icke Karl Johans kröning, som var en tvådagarsaffär full av heraldiska & ceremoniella finesser. Ekedahl et al tolkar skådespelet enligt Jürgen Habermas distinktion mellan gammal representativ & modern (med)borgerlig offentlighet.³ Kampen stod mellan kung, adel & övriga. Det gällde att synas. De som syntes mest & i rätt sammanhang hade (eller fick) mest inflytande. Hyllningsdikterna – bara från Karl Johans kronprinstid finns 206 stycken bevarade⁴ – analyseras på motsvarande sätt: Det viktiga inte är vad som publiceras – detaljerna, sanningshalten – utan att det publiceras – ämnet, tidpunkten, omfattningen.⁵ Jag skulle ändå vilja påstå att effekten av propagandan mätt som liter trycksvärta & kvadratmeter tavelduk är överdriven. Vad som helst kan inte säljas med mördande reklam. Det måste finnas någon substans också. Substansen var ständernas samtycke & Karl Johans troned.

*

När Karl Johan anlände till Sverige var hans titel furste av Ponte Corvo. Vid Karl XIII:s adoption fick han en svensk prinstitel. Juridiskt blev ätten Bernadotte en icke-genealogisk sidolinje av huset Oldenburg (Holstein-Gottorpska ätten), men det har ingen gjort affär av. Alla dynastiska resonemang har gällt släktskapet med Vasa-ätten. Genom Oscar I:s hustru Josefina är faktiskt alla senare Bernadotter släkt med Gustav Vasa. Josefinas mormors fars ormors mormors mor var sondotter till Gustav Vasa.⁶ Enklare uttryckt: Fredrik VI av Baden-

² Boberg 1989.

³ Habermas 1998.

⁴ Almqvist 1988.

⁵ Dayan & Katz 1992.

⁶ N.N. 1823.

Durlach i Josefinas släkt hade gift sig med Karl X:s syster Kristina som var barnbarnsbarn till Gustav Vasa. Närmare i tiden låg att Josefinas mor även var släkt med Gustaf IV:s hustru, vilket dock mörkades.

En utvikning om anor & pengar:

- Napoleon belönade sin familj och sina marskalkar med titlar & krigsbyten. Karl Johan var 1806-1810 furste (prins) av hertigdömet Ponte Corvo – skapat av en exklav till Vatikan-staten belägen i kungariket Neapel i södra Italien, som 1806-1815 var en klientstat till Frankrike. Napoleons bror Joseph Bonaparte var 1806-1808 kung över området (inkl Ponte Corvo). Han efterträddes 1808-1815 av Napoleons svåger marskalk Joachim Murat. 1815 återförenades kungariket Neapel med kungariket Sicilien under namnet kungariket Bägge Sicilierna. Ponte Corvo tillhörde 1806-1810 Karl Johan, 1810-1812 Joachim Murat & 1812-1815 sonen Lucien Murat. 1815 återgick det till Vatikanstaten. Karl Johan hade 1810 ett halvt löfte från Napoleon om en överlåtelsesumma, men den erhöll han aldrig. Karl Johans beryktade Guadeloupe-medel skall ha varit en senkommen kompensation.
- Även Karl Johans son Oscar I kom att dra ekonomisk nytta av Napoleons italienska erövringar. 1806 kröntes Napoleon till kung av (norra) Italien. Hans adoptivson Eugène de Beauharnais, fransk prins 1804, blev 1806-1814 vicekung. Som förlänningar tilldelades han 1808 hertigdömena Parma & Piacenza. Hans dotter Josefina, senare gift med Oscar, var från födseln prinsessa av Frankrike men Napoleon tilldelade henne även titeln prinsessa av Bologna och 1808 hertigdömet Galliera. I förläningen ingick ett palats beläget i staden Bologna inte så långt därifrån. 1815 gick förlänningarna förlorade, men Wien-kongressen lät familjen behålla vinsten. Josefinas sk Galliera-fond av inventarier från palatset existerar ännu i dag.
- Eugènes hustru var prinsessa av Bayern och Eugène kunde 1817 (genom hennes föräldrar) köpa sig en mindre förläning belägen i staten Bayern. Vid tiden för Oscars frieri till dottern var han hertig av Leuchtenberg, furste av Eichstädt & bayerskt riksråd. Problemet var att Eugènes prinstitel inte tillhörde en regerande dynasti utan var en personlig hederstitel. Samma med Josefinas prinsesstitel. 1810-1814 var dock fadern erkänd som tronföljare för det kortlivade storhertigdömet Frankfurt. Oktober 1813 abdikerade prinsen-biskopen von Dalberg till förmån för Eugène som således fram till april 1814 då hertigdömet avskaffades (=mediatiserades) var statsrättsligt om än inte faktiskt storhertig. I Josefinas curriculum vitae brukar hellre framhållas att hon var prinsessa av Bayern. Anledningen till det var att Bayern 1713-1818 hade kognatisk tronföljd, den sk "Pragmatische Sanktion". I äktenskaps-kontraktet avsåg hon sig dock arvsrätten.

*

Karl Johan fick propåer om att skilja sig från Desirée & gifta om sig med en ståndsmässig prinsessa, men avböjde. Inte heller Desirée var angelägen om att förneka sin bakgrund, men såg till att hon blev krönt hon också. Dynastitänket reserverade hon för sonen. Desirée tyckte att han förtjänade någon ur Almanach de Gotha, men för Karl Johan hade det gått prestige i valet av dottern till någon med samma bakgrund som han själv:

Jag upprepar: Äran är den främsta av alla utmärkelser. Så länge den varar, utgör den grunden för allt adelskap i världen, och i den meningen är jag en av de främsta adliga i Europa. Hertigen av Leuchtenberg är moraliskt sett av kungasläkt. Även om han icke är inordnad bland dem, som bestämmelserna i vår successionsordning godtar, är det förbindelsen med honom som jag föredrar.⁷

Ytterligare en anledning för Karl Johan att oro sig var att tsar Alexander I faktiskt (i egenskap av svåger till hans mor) var prins Gustafs förmyndare. Under 1820-talet var Gustafs titel ”prins av Sverige, arvinge till Norge”. 1828 lyckades Karl Johan genom en diplomatisk kampanj avstyra hans äktenskap med en nederländska prinsessa, genom att få äktenskapet att framstå som ett brott mot Wien-konventionen. Prins Gustaf av Sverige fick ändra titel till prins Gustaf av Vasa (i civila sammanhang Gustav Gustavsson av Vasa), det Nederländska äktenskapet ställdes in & prins Gustaf fick i stället gifta sig med sin kusin Lovisa av Baden. Det var först med Gustaf V:s äktenskap med prinsessan Victoria av Baden 50 år senare som familjerna försonades. Det gick mycket rykten. Så sent som 1910 drevs en process med vinklingen att Alexander I, i egenskap av förmyndare till Gustaf IV:s barn, skulle ha lämnat en fond till Karl Johan för deras underhåll, som han lagt beslag på för egen räkning.

*

Ytterligare en bok från 200-årsjubileet var Per Sandins doktorsavhandling ”Ett kungahus i tiden” där han försökte leda i bevis att Karl Johan & sonen Oscar I inte var så autokratiska som tidigare forskning hävdade utan legitimerade sin dynasti även i borgerliga kretsar genom att: (1) Tillåta dem att delta i hovlivet. (2) Engagera sig i välgörenhet. (3) Göra barnen förtrogna med civilsamhället. Sandin skildrar en process där Karl Johan fram till 1823 (då Desirée & Josefina anlände) överger det traditionella hovlivet & ägnar sig åt riksstyret; uppmuntrar föreningsliv & ideellt socialt arbete; uppfostrar sonen till ”rikshushållare”. Han sammanfattar:

Det övergripande syftet med denna avhandling har varit att beskriva och analysera hur det bernadotteska kungahuset upprätthöll sin legitimitet under övergången från en äldre samhällsformation – överhetssamhället – till en ny – medborgarsamhället.

...

I äldre historieskrivning har man visserligen framhållit en hel del av Karl Johans förtjänster som svensk och norsk regent, men dessa har ändå ofta överskuggats av bilden av den bernadotteska dynastigrundaren som en konservativ, ja till och med direkt reaktionär härskare med enväldiga ambitioner. Under de senaste 10-15 åren har det vuxit fram en ny, och vill jag hävda, mer nyanserad forskning kring Karl XIV Johan. De forskare som har bidragit till att därmed ge en mer sammansatt bild av den första bernadottekungen är alla influerade av den nya internationella monarkiforskning till vars förgrundsgestalter Peter Burke och Philip Mansel hör. Det är också just det internationella perspektivet som delvis har saknats i den äldre, i och för sig mycket omfattande, forskningen om Karl Johan och De Förenade rikena under hans spira. Ett annat perspektiv som också har saknats i den äldre forskningen om kungen är det samhälleliga, eller medborgerliga. Om man lägger större vikt vid dessa perspektiv - det internationella och det medborgerliga - tonar det fram en mer komplex bild av den bernadotteska dynastigrundaren, och även av hans son och efterträdare, Oscar I.

...

⁷ Girod de l'Ain 1960: ss. 206-207. [Brev från Karl Johan till Desirée. Okänt datum.]

De i denna avhandling ingående delstudierna visar att den bernadotteska dynastin lyckades etablera och utveckla en dialog med det framväxande medborgarsamhälle som i Sverige och Norge under 1800- och 1900-talen successivt har efterträtt det gamla överhetssamhället.⁸

Eftersom Sandins avhandling skildrar ”la longue durée”, en process utanför politikens dagsländor, är den svår att ta ställning till. Kungahuset förborgerligas, vilket kan ha varit medveten politik, eller berott på omöjligheten att isolera sig från ”tidens förstörande krafter”. Frågeställningen har inte så mycket att göra med de två forskare Peter Burke & Philip Mansel som Sandin hänvisar till. Båda sysselsätter sig med gågna tiders hovliv & ”monarkiska mystik”. Ska man följa det uppslaget blir Karl Johan en kompromisskandidat – en borgarkung ur Frankrikes borgaradel:

Det bör framhållas att Karl Johan vid sin ankomst till Sverige hösten 1810 redan hade åtskillig erfarenhet av europeiskt hovliv. Som det revolutionära Frankrikes ambassadör i Wien 1798 hade han till exempel konfronterats med en hovmiljö som Torvald Höjer har beskrivit som oöverträffad i ”obeveklig andrygghet och ceremoniväsen”, och under åren 1804-1810 hade han på nära håll haft tillfälle att studera det hovliv som utvecklades kring Napoleon I. Philip Mansel anser att Bernadottes erfarenhet av att föra sig i kungliga och socialt sofistikerade miljöer i själva verket var en förutsättning för dennes upphöjelse till svensk tronföljare. En åsikt som jag till fullo delar. Det finns också gott om samtida vittnesbörd som visar att Karl Johan verkligen motsvarade mycket högt ställda förväntningar på ett kungligt uppträdande.⁹

* * *

2010/11 organiserades tre utställningar om hur Karl Johan & son legitimerade sin dynasti genom konsten. I livstiden lät Karl Johan avbilda sig i smickrande porträtt & resa statyer till minne av sina föregångare. Sonen reste även statyer till minne av honom själv. Utställningarna var ”Konsten att bli kung” (Helsingborg: Dunkers kulturhus), ”Bernadotter i svart och vitt” (Stockholm: Nationalmuseum) & ”Härskarkonst” (Stockholm: Nationalmuseum).¹⁰ Dunkers-utställningen poängterade det slumpmässiga i valet av just Karl Johan.¹¹ Karl Johan, som var frimurare, tillskrev t o m utgången ockulta krafter. Siffran 14 (XIV) har nämligen en numerologisk tolkning – att om man arbetar hårt för sin dröm blir den verklig.

*

Det är svårt att skilja mellan legitimeringen av Bernadotte-dynastin & rent popularitetsjakt. Ludvig XVIII av Frankrike hade liknande svårigheter att legitimera sin restaurerade dynasti & använde sig av liknande metoder.

Louis XVIII had in fact managed to gain significant popularity in France since 1814, no matter how turbulent some years of his reign might actually have been. Unlike his predecessors in the eighteenth century, Louis consciously adopted the role of the state's 'first servant': an enlightened, almost bourgeois monarch. This image is symbolically illustrated in a contemporary painting by François Gérard (1817), which

⁸ Sandin 2011: ss. 269-279.

⁹ Sandin 2011: ss. 87.

¹⁰ Fagerström 2010; Olausson 2010; Olausson & Karlsson 2010.

¹¹ Ahnséhn 2010: s. 7; Forsberg 2010.

shows the King in his study, dressed in a plain coat and sitting at an almost spartan desk covered with documents and writing materials. The picture of a king working for the good of his people, who considered himself "head of the French nation", perceived as a "family", went down well with the expectations of the time. Louis was perceived as the guardian of prosperity, peace and stability, all of which contributed to the public esteem for the King.

Even though Louis XVIII did not initiate a personality cult, as Napoleon had done, the popularity of the monarchy was actively promoted in different ways. One tool was to heighten the "visibility" or "presence" of the Bourbons. Members of the royal family were regularly seen visiting provinces and thereby doing their part to strengthen loyalty towards the Crown out of town, while the King demonstrated public presence in the capital, for example at public events, such as the annual Saint-Louis festival, but also through regular court life. ... But the most important element of political symbolism was certainly the synthesis of King and Constitution. Given the popularity of the *Charte*, especially among the French middle classes, Louis wanted to be identified with the constitutional document, which was no difficult task, since he had not only defended the constitutional document on several occasions, but was actually its benefactor. The countless editions of the *Charte* in circulation in the country, including rhyming and illustrated versions, together with numerous pro-constitutional pieces of writing not only made the Constitution a public commodity, but also strengthened the image of the King as *Roi législateur*. With "constitutionalism" and "royalism" becoming identified with each other, [minister Élie] Decazes' ambitious strategy of *royaliser la nation, nationaliser la royauté* was after all far from preposterous, but actually within the realms of possibility — even after 1820.¹²

Men nu gick det som det gick, åtminstone i Frankrike. Det som inte böjer sig, knäcks. Överlevnad kräver en mjuk rygg.

¹² Prutsch 2013: kapitel 5.